

CROATICA CHRISTIANA PERIODICA

ČASOPIS INSTITUTA ZA CRKVENU POVIJEST
KATOLIČKOG BOGOSLOVNOG FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

God. XVII

Zagreb 1993.

Broj 31

UDK: 949.713:930.22»11«
Izvorni znanstveni rad

ZAGREBAČKI MONASTERIJ

Lujo MARGETIĆ, Rijeka

U radu autor analizira pet isprava iz 12. stoljeća u kojima se pojavljuje izraz monasterij. Autor dokazuje da su te isprave vjerodostojne i da u njima izraz monasterij označava ili pravnu osobu (biskupiju) ili katedralu.

Taj neobičan izraz, koji se ne pojavljuje ni u jednoj ugarskoj biskupiji, možda treba povezati s okolnošću da je zagrebačka crkva stekla potkraj 12. stoljeća dva kodeksa (Sacramentarium sanctae Margaritae MR 126 i Missale antiquissimum MR 165) koji su bili prvobitno namijenjeni ugarskim samostanima. Iz tih je kodeksa izraz monasterium prešao na prijelazu 12. i 13. stoljeća u upotrebu za zagrebačku biskupiju i katedralu, ali su i dalje ostali u upotrebi izrazi ecclesia itd. Sredinom 13. stoljeća taj se izraz gasi.

1. U pet isprava iz 13. stoljeća spominje se zagrebački monasterij. To su:

- isprava kralja Emerika iz 1201,¹
- isprava kralja Andrije II. iz 1217,²
- Zlatna bula kralja Andrije iz 1217,³
- isprava Bele IV. iz 1253,⁴
- isprava Bele IV. iz 1267.⁵

U literaturi se vodi živahna diskusija o tome što znači taj izraz. Po nekima on označava stan za biskupa i kanonike, po drugima Kaptol ili zajednički život katedralnog klera, a po trećima katedralu. Kritičke preglede literature dali su A. Ivandija u radu iz 1948, objavljenom 1960,⁶ A. Deanović 1963.⁷ i N. Klaić 1981.⁸

¹ T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje CD), III, Zagreb, 1905, 7, br. 8.

² CD, III, 146, br. 129.

³ CD, III, 147, br. 130.

⁴ CD, IV, 546, br. 477.

⁵ CD, V, 429, br. 900.

⁶ A. IVANDIJA, *Stara zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1960, str. 22–25.

⁷ A. DEANOVIĆ, *Zagrebačka katedrala u okvirima prvih iskapanja, Iz starog i novog Zagreba*, III, 1963, str. 26 i bilj. 29 na str. 30.

⁸ N. KLAJĆ, *Tobožnji Ladislavov »monasterium sancti Stephani regis« u Zagrebu*, *Peristil*, 24/1981, str. 35–40.

Pritom je Ivandija nakon analize isprave iz 1267. i Zlatne bule iz 1217. utvrdio da u tim ispravama monasterij označava katedralu. U ispravi iz 1201. izraz monasterij se, po Ivandiji, odnosi »na crkvu, koja je pravi vlasnik imanja, a biskup ih samo uživa«, a u ispravi iz 1253. izraz monasterij »ne odnosi se samo na kaptol«.⁹

Novim putem krenula je N. Klaić. Ona je sebi zadala da utvrdi »kakve su vrijednosti te osamljene isprave i kako je uopće došlo do toga da se u njima našao taj neobičan izraz«¹⁰ i zaključila da su sve te isprave krivotvorine – osim one iz 1267, koja je samo dokaz »da se ponekad u XIII. stoljeću za katedrale upotrebljavao i izraz monasterium«. N. Klaić se zapitala kome je i kada bila potrebna krivotvorena Zlatna bula iz 1217. i zaključila da je riječ o biskupu Stjepanu II, koji je vodio parnicu s opatom samostana sv. Martina Panonskog. »Parnica se vodi pred vackim biskupom 1126. g.«, u međuvremenu umire papa Honorije III. pa Stjepan II. »užurbano radi na sastavljanju dokaza – tj. tobožnjih darovnica – kojima će pred papom pobijediti opata sv. Martina«.¹¹ Time je, po N. Klaić, objašnjen izraz monasterij u (po njoj) krivotvorenoj Zlatnoj buli iz 1217. Isprava kralja Emerika iz 1201. »najvjerojatnije« nije »original«,¹² unatoč protivnom mišljenju I. Tkalčića i L. Dobronić; »tobožnju povlasticu Andrije II., izdanu tobože 1217. g. u korist zagrebačkih kanonika«, po mišljenju N. Klaić sastavio je »bez sumnje« sam Kaptol »neposredno pred 1324. god.«,¹³ a darovnica iz 1253. vjerojatno je sastavljena oko 1359.¹⁴

»Prema tome zagrebački samostan ili monasterij nije nikad postojao pa ga ni Sv. Ladislav nije mogao sagraditi niti Andrija II. dati posvetiti.«¹⁵

Dakle, na pitanje »kakve su vrijednosti te osamljene isprave«, N. Klaić odgovara – nikakve: riječ je o krivotvorinama.

Na pitanje pak »kako je uopće došlo do toga da se u njima našao taj neobičan izraz«, N. Klaić daje odgovor samo za Zlatnu bulu iz 1217: sastavljač »te tobožnje Andrijine povlastice hoće nešto sakriti i stoga, nimalo slučajno, bira izraz monasterij, iza kojega se mogu sakriti i kaptol i biskup«.¹⁶ Na teze N. Klaić (i Györfyja)¹⁷ nije se nitko od povjesničara detaljnije osvrnuo. Tako A. Deanović nije preostalo drugo nego da izjavi kako »nam ostaje neugodna konstatacija da se više ne možemo, bez ograde, koristiti najvažnijim dokumentima u kojima se po prvi put govori o samoj katedrali (...)«.¹⁸

U ovome ćemo radu, mislimo, pokazati da su od pet isprava s izrazom monasterij dvije sačuvane u izvorniku, a da je za dvije N. Klaić iznijela tvrdnju bez argume-

⁹ IVANDIJA, *nav. dj.*, (bilj. 6), str. 23–24.

¹⁰ N. KLAIĆ, *nav. dj.*, (bilj. 8), str. 37.

¹¹ *Isto*, str. 39.

¹² *Nav. dj.*, str. 38. Napominjemo da je Gy. GYÖRFFY u svom radu *Szlavónia kialakulásának oklevelekritikai vizsgálata, Levéltári közlemények*, 40, 1970, sv. 2, (223–224) na str. 230–234 istim argumentima kao N. Klaić dokazivao isto što i ona u 1981, također samo za Zlatnu bulu iz 1217.

¹³ Na istome mjestu.

¹⁴ Na istome mjestu.

¹⁵ *Nav. dj.*, str. 40.

¹⁶ *Nav. dj.*, str. 38.

¹⁷ V. bilj. 12.

¹⁸ A. DEANOVIĆ – Ž. ČORAK, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988, str. 16.

nata da su krivotvorine, ne pitajući se čak ni otkud 1324. i 1359. pomisao navodnim krivotvoriteljima da upotrijebe izraz monasterij. Samo za Zlatnu bulu iz 1217. N. Klaić je dokazivala da je krivotvorina koju da je, navodno, dao sastaviti zagrebački biskup Stjepan II. neposredno prije nastavka spora s opatom Sv. Martina Panonskog pred papom Grgurom IX.¹⁹

Želimo posebno naglasiti da nam nije cilj »braniti« vjerodostojnost isprava, već unaprijediti istraživanje zapažanjima, za koja vjerujemo da mogu biti korisna za daljnju diskusiju. Isto tako želimo naglasiti da duboko poštujemo rad N. Klaić. Ako se s nekim njezinim postavkama ne slažemo, onda i to smatramo kao naš prilog proširenju spoznaja onoliko koliko vrijede naši argumenti.

2. Da vidimo što nam o zagrebačkom monasteriju može reći pet isprava u kojima se taj izraz nalazi.

Najstarija sačuvana vijest nalazi se u ispravi kralja Emerika iz 1201. Isprava je sačuvana u izvorniku, koji je objavila L. Dobronić. Prema decidiranom mišljenju uvaženog paleografa M. Pandžića,²⁰ ne može biti ni traga sumnji: isprava je original, pa je stoga njezin podatak prvorazredan. U njoj kralj Emerik potvrđuje

terras ac predia que monasterio Zagradiensi devota contulit antiquitas,

tj. zemlje i posjede, koje je zagrebačkom monasteriju dodijelila pobožna starina.

Dakle, riječ je o *monasteriju kao pravnoj osobi* koja je nositelj prava na nekretninama koje se dalje u ispravi detaljno navode. Nema sumnje da je ta pravna osoba upravo zagrebačka biskupija. U njoj se stalno spominje biskup kao neposredni korisnik ovlaštenja a opetovano se govori o *Zagradiensis ecclesia*, odnosno *Zagradiensis episcopatus*. Pritom se biskupova imovinska ovlaštenja razlikuju od kaptolskih, jer se u ispravi napominje da rijeka Šepnica dijeli biskupski posjed Ugru od posjeda kanonika (*dividit metam canonicorum*).

U ispravi pak iz 1253, sačuvanoj samo u prijepisu iz 1359, koju N. Klaić bez dokaza proglašava krivotvorinom,²¹ Bela IV. potvrđuje dar nekog Stepka

monasterio sancti Stephani regis de Zagrabia et per eum capitulo loci,

¹⁹ Podrobnije o tome vidi: L. MARGETIĆ, *O vjerodostojnosti isprava unesenih u potvrđnicu pape Grgura IX. iz 1227. god.*, rad ponuđen za objavljivanje časopisu *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* u Zagrebu.

²⁰ N. KLAIĆ, *nav. dj.* (bilj. 8), str. 38: »darovnica sačuvana samo u prijepisu iz 1359. g. pa je po svojoj prilici negdje u to vrijeme i sastavljena«. Zapravo nije riječ o darovnici, nego o ispravi Bele IV. kojom potvrđuje darovnicu nekog Stepka, sina kneza Roberta. U toj potvrđnici Bela IV. navodi doslovce ispravu od 27. VIII. 1228 (CD, III, 290, 260), kojom neki Vučeta s braćom daruje knezu Robertu posjed oko rijeke Kupe, i ispravu od 22. III. 1245 (CD, IV, 270, br. 235) o tome da je knez Robert kupio posjed Črnc. Sve su te isprave bespriekorne, a usto se i ne vidi baš nikakva razloga zašto bi kaptol izveo ovako kompliciranu operaciju dokazivanja svoga vlasništva.

²¹ N. KLAIĆ, na istome mjestu: »Danas je lako protumačiti kako je nastala još jedna tobožnja povlastica itd.« Vjerojatno je N. Klaić smatrala kako nije potrebno dokazivati da je riječ o krivotvorini, zato što je zabunom mislila »da je već I. Szentpétery, a po njemu i Z. Tanodi (*Isprave zagrebačkih biskupa Stjepana I. i Stjepana II*, str. 324), uvrstio među falsifikate onu kaptolsku ispravu iz 1217. g. kojom kralj tobože daje kanonicima prihod od maroških salona«. Međutim I. SZENTPÉTERY, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikái jegyzéke*, I. kötet, 1001–1270, Budapest, 1923, 106, br. 324, ne izražava ni najmanju sumnju u vjerodostojnost te isprave, a Z. TANODI, *Izprave zagrebačkih biskupa Stjepana I i Stjepana II*, Kulturno-poviestni zbornik zagrebačke nadbiskupije u spomen 850-godišnjice osnutka, I, Zagreb, 1944, str. 324, izričito tvrdi da je ta isprava »podpuno vjerodostojna«.

tj. zagrebačkom monasteriju svetoga kralja Stjepana i preko njega Kaptolu (toga) mjesta. I ovdje je izraz monasterij upotrijebljen za oznaku pravne osobe kojoj se darovanje namjenjuje. Unutar te pravne osobe razlikuju se dvije imovinske mase, jedna u korištenju biskupa, a druga Kaptola.

U ispravi iz 1217, kojom je Andrija II. darovao zagrebačkoj crkvi sol u vrijednosti od 50 maraka, koju su solari dužni dopremiti iz Segedina u Zagreb, govori se o Ladislavovu utemeljenju monasterija zagrebačke dijeceze (zagrabiensis diocesis monasterium per /.../ sanctum Ladislaum /.../ fundatum),²² kojeg je tek on, Andrija, poslije mnogo godina (multorum elapsu temporum) posvetio (dedicatum). Ovdje monasterij nesumnjivo znači crkvu u građevinskom smislu riječi. Pa ipak, sastavljač isprave u nastavku svoga teksta ne misli više na crkvu kao građevinu, nego na crkvu u smislu pravne osobe s dvije imovinske mase, od kojih jednom upravlja i koristi plodove biskup, a drugom Kaptol. Naime, Andrija II. opskrbio je (dotavimus) darovanjem soli u vrijednosti od 50 maraka

eiusdem ecclesie canonicis et non episcopo,

tj. kanonicima, a ne biskupu te biskupije. U ovome dijelu isprave očito se misli na zagrebačku crkvu u pravnom smislu riječi. Dakle, sastavljač isprave u prvom dijelu rečenice misli na crkvu kao građevinu, a u drugom na crkvu kao pravnu osobu. To je modernom shvaćanju doduše neobično, ali ne i srednjovjekovnom: crkva kao građevina bila je simbol crkve kao pravne osobe, slično kao što je darovanje Sv. Petru, Sv. Stjepanu itd. označavalo darovanje crkvi kao pravnoj osobi koju je simbolizirao neki svetac. Misao je izvanredno lako prelazila od konkretnog simbola (crkve) na apstraktni pojam pravne osobe (biskupije), to više što je pojam pravne osobe u rimskom pravu i u srednjovjekovnim pravima bio još u povoju.

U ispravi iz 1267, koja je (kao i ona iz 1201) sačuvana u izvorniku, monasterij znači crkvu kao građevinu. Jedna od stranaka u sporu treba se zakleti

in monasterio sancti regis Stephani

dakle, očito u katedrali.

Ukratko, četiri isprave u kojima se pojavljuje izraz monasterij dokazuju da taj izraz označava ili biskupiju kao pravnu osobu ili crkvu kao građevinu.

U literaturi se ipak najčešće uzima u obzir peta isprava, tj. Zlatna bula Andrije II. iz 1217, kojom je on dao zagrebačkoj crkvi velike povlastice. Zbog nekoliko doista neobičnih formulacija N. Klaić je tu ispravu proglasila krivotvorinom. Ona pritom ističe da »ima nekoliko tobožnjih prijepisa te tobožnje Andrijine povlastice, ali nijedan nije stariji od g. 1227.«²³ Ipak su ti, kako N. Klaić kaže, »tobožnji prijepisi« sačuvani u izvornicima: dva izvornika potvrđnica Grgura IX. iz 1227,²⁴ izvorna isprava Bele IV. iz 1269.²⁵ i izvorna potvrda Stjepana V. iz 1271.²⁶ Osobito Belina isprava iz 1269. i Stjepanova iz 1271. sadrže nedvosmislene formulacije o tome da im je uz ostale isprave i Zlatna bula iz 1217. predložena u izvorniku, da

²² Priopćenom u vrlo iscrpnom pismu od 25. lipnja 1986. Toplo zahvaljujemo kolegi Pandžiću na nesebičnoj pomoći.

²³ N. KLAJĆ, *nav. dj.* (bilj. 8), str. 38.

²⁴ CD, III, 271, br. 243 i 274, br. 244.

²⁵ CD, V, 507, br. 973.

²⁶ CD, V, 598, br. 49.

nisu našli ništa sumnjivo u izvorniku (non abrasum, non cancellatum nec in aliqua sua parte viciatum itd.) i da ih zbog toga potvrđuju. I iz dviju potvrdnica Grgura IX. može se zaključiti da je papa vidio izvornik Zlatne bule. Zar su doista svi – i papa Grgur IX. i kraljevi Bela IV. i Stjepan V. – lagali? Mislimo kako ne bi smjelo biti sumnje da su svi oni doista imali pred sobom izvornik Zlatne bule iz 1217. Neobične formulacije treba dakle objasniti nekako drukčije. Naše je mišljenje²⁷ da je biskup pripremio nacrt isprave i da je kraljev kancelar taj nacrt uglavnom prihvatio, s time da je dodao protokol i eshatokol i s time da je vjerojatno tu i tamo ponešto izmijenio u tekstu nacрта.

Andrija II. u Zlatnoj buli iz 1217. ističe da clarescere volumus quod cum venissimus od Zagradiensam episcopatum ac monasterium Zagradiense a sancto Ladislao rege sanctissime recordacionis predecessore nostro constructum, qui terram Sclauonie siue banatum ab errore ydolatrie ad christianitatem convertens corone Hungarie subiugavit; qui eciam in eodem banatu episcopatum instituit et monasterium in honore sancti regis Stephani construxit, per venerabiles episcopos dedicari fecissemus,

tj. želimo utvrditi da, kada smo došli u zagrebačku biskupiju i zagrebački monasterij, sagrađen od našeg prethodnika presvetog spomena svetoga kralja Ladislava, koji je slavonsku zemlju odnosno banat podjarmio ugarskoj kruni obrativši ga od zablude poganstva kršćanstvu, koji je, nadalje, u tom banatu ustanovio biskupiju i sagrađio monasterij u čast svetoga kralja Stjepana, dali smo posvetiti po časnim biskupima.

Ta očito nespretna rečenica, uz ostalo – nema objekta. Doduše, ako se ona čita onako »odoka«, ima se jasan osjećaj da je sastavljač isprave mislio na posvetu monasterija, u smislu crkve kao građevine. Sastavljač rečenice očito se spleo u želji da pokaže svoju beskrajnu ljubav prema vladajućoj dinastiji. Kralj Ladislav je pritom opisan kao podjarmljivač Slavonije i kao vladar koji je preobratio (convertens) u kršćanstvo zemlju u kojoj je dotle vladalo poganstvo. Dok je u ispravi o darovanju soli u vrijednosti od 50 maraka Andrija II. izjavljivao da je sv. Ladislav samo utemeljio (fundatum) zagrebački monasterij, sastavljač Zlatne bule s time se ne zadovoljava i tvrdi da je sv. Ladislav sagrađio (construxit) taj monasterij – i to ističe čak dva puta! Ukratko, čitav taj odlomak djeluje kao političko izražavanje vjernosti Arpadovićima, koje kao takvo ima mnogo manju povijesnu i pravnu vrijednost od ostalih isprava u kojima je spomenut monasterij. Dobiva se dojam da je nekoliko ruku radilo na tom odlomku. One su ga postupno dopunjavale dok se konačno nije došlo do »politički zadovoljavajuće« formulacije, ali u kojoj se usput izgubio objekt. Zbog toga nam se čini da je formulacija iz 1217. udaljenija od povijesne istine od ostalih isprava s izrazom monasterij i da *construxit* iz Zlatne bule ne bi trebao smetati. Ivandija je, doduše, pokušao naći elegantan izlaz iz teškoće: *construxit* značilo bi da je »početak katedrale« bio u doba Ladislava, tj. da je Ladislav odredio mjesto, namijenio troškove i »počeo gradnjom«. ²⁸ Ali, to je ipak (nepotrebn) izraz iz nužde. Tkalčić je ipak imao utoliko pravo što vijestima o gradnji crkve iz ove isprave nije vjerovao. Autentičnost neke isprave ne znači da su i podaci iz davne prošlosti koje ona sadrži točni, pogotovu ako je vijest s političkom tendencijom. Zbog toga je posve suvišno na-

²⁷ Vidi bilj. 20.

²⁸ IVANDIJA, *nav. dj.* (bilj. 6), str. 26.

stojati na neki povijesno prihvatljiv način »objašnjavati« navodni prelazak (!) na kršćanstvo iz poganstva (!). Uostalom, podacima iz te isprave nije vjerovao ni Tkalčić: »Ovom se listinom pripisuje Ladislavu ono, česa on učinio nije itd.«²⁹ Ali bez obzira na taj nepouzdana podatak iz inače vjerodostojne Zlatne bule iz 1217, činjenica je da je i sastavljač te isprave upotrijebio izraz monasterij, i to u značenju katedrale.

Ukratko, isprave koje spominju monasterij misle ili na crkvu kao pravnu osobu ili na crkvu u građevinskom smislu. Te su isprave vjerodostojne, pa se otvara pitanje: Zašto je taj neobičan izraz upotrijebljen?

3. Lj. Ivančan predložio je objašnjenje izraza monasterij na osnovi okolnosti zajedničkog života klera zagrebačke katedrale od utemeljenja biskupije.³⁰ Ta teza ne zadovoljava zato što ne objašnjava kako to da se kroz cijelo 12. stoljeće taj izraz ne upotrebljava i da se pojavljuje tek na početku 13. stoljeća. Osim toga, naša je analiza pokazala da izraz monasterij označava ili biskupiju kao pravnu osobu ili katedralu. Teza pak N. Klaić da je monasterij u navodno krivotvorenoj Zlatnoj buli iz 1217. krivotvoritelj hotimično upotrijebio da bi tim nejasnim izrazom »nešto sakrio«,³¹ ne objašnjava upotrebu tog izraza u drugim ispravama.

²⁹ I. K. TKALČIĆ, *Povjestni spomenici slob. kralj. grada Zagreba* (MCZ), sv. prvi, Zagreb, 1889, CXXXVIII.

³⁰ Lj. IVANČAN, *Stanovi zagrebačkih kanonika*, Vjesnik kr. Državnog arkiva u Zagrebu, god. V, Zagreb, 1931, str. 167.

³¹ N. KLAJĆ, *nav. dj.* (bilj. 8), str. 38–39. Prema kritici pojedinih isprava, koju je N. Klaić predlagala, treba i inače biti oprezan jer njezine analize nisu uvijek besprijeorne. Evo nekoliko primjera.

a) U svojoj knjizi *Povijest Zagreba*, knjiga prva, Zagreb, 1982, str. 398–399, N. Klaić je iznijela mišljenje da je isprava iz 1175 (CD, II, 139, br. 136 – N. Klaić ju je citirala prema Tkalčićevim *Monumenta historica episcopatus zagrabiensis*, I, Zagreb, 1873, str. 3) sumnjiva i to zato što biskupu Prodanu za darovanje kanonicima Zeline i Novog predija nije bila potrebna kraljeva potvrda (pa je zato ta isprava Bele III. pravno suvišna) i zato što je sankcija »tobože kraljevska srdžba i globa 10 zlatnih maraka«, a to »isključuje mogućnost da je takva isprava nastala zaista u kraljevskoj kancelariji«. Iz toga »isključuje mogućnost« vidi se da ovdje N. Klaić stoji čvrsto na stajalištu da je riječ o nesumnjivoj krivotvorini. Prvi je razlog neuvjerljiv: kanonicima je kraljeva potvrđnica mogla itekako dobro doći. Drugi je razlog netočan. U 12. stoljeću kraljeva je kancelarija sastavljala isprave koje su imale kao sankciju čak samo Božju srdžbu. Tako npr. u ispravi kralja Geze II. iz 1157, koja je sačuvana u izvorniku (v. npr. *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae*, Bratislavae, 1971, 81, br. 83 i tamo navedeni ostali izdavači), sankcija glasi ovako: »Si quis vero contra hocmeum statutum agere presumpserit, divina ulcione puniatur.« Isprava iz 1175. doista ima grešku u datumu, do koje je došlo valjda prilikom prepisivanja u *Liber privilegiorum episcopatus Zagrabiensis*. Naime, nemoguće je da je već 1175. Prodan umro, kako to u ispravi piše (Prodanus quondam episcopus Zagrabiensis), jer ga nalazimo živa još šest godina kasnije u izvorno sačuvanoj ispravi (CD, II, 176, br. 175 od 20. VIII. 1181). Zato je već odavno Karacsónyi, a po njemu i Szentpétery, *nav. dj.* (bilj. 22), 46, br. 140, ispravio datum isprave u 1185. (ali nije inače prigovorio vjerodostojnosti isprave). Pritom je neobično što N. Klaić, *nav. dj.*, str. 25, tu istu ispravu datira s 1185. i oprezno naslučuje da je isprava »nedovoljno pouzdana«, a na str. 307 ponovno mijenja datum (»negdje prije 1185.«), ali na tome mjestu više nema traga bilo kakvoj sumnji u njezinu vjerodostojnost: »Biskup Prodan (...) kupuje negdje prije 1185. tri posjeda (...), ali ih nije zadržao za sebe.« Po našem mišljenju ove neusklađenosti treba tumačiti tako da je autorica pisala knjigu kroz nekoliko godina, a da na kraju svog rada nije uskladila novije shvaćanje sa starijim.

b) N. Klaić se 1981, *nav. dj.* (bilj. 8), str. 35–36, usprotivila dopuni teksta poznate isprave zagrebačkog biskupa Stjepana II. iz 1237: »Quamobrem (et curiam) vicinam itd.« (CD, IV, 42, br. 37) jer su, kako ona kaže: »Tkalčić i Ivančan loše nadopunili tekst umetnuvši riječ curiam, jer na tom mjestu može biti samo terram«. Po N. Klaić nije točan Ivančanov

Je li moguće predložiti neko novo rješenje?

Svakako je neobično da se taj izraz nalazi samo u *nekim* ispravama kraljeva Eme-rika, Andrije II. i Bele IV, i to samo od 1201. do 1267, s time da ta tri kralja taj izraz *nikad ne upotrebljavaju za ugarske biskupije i katedrale*. Iz toga slijedi da je morala postojati neka specifičnost zagrebačke biskupije koja je imala za posljedicu da se upravo za tu biskupiju (i katedralu) upotrijebi kojiput taj izraz – i to specifičnost ne osobito važna. Naime, da je riječ o nekoj važnijoj specifičnosti, izraz monasterij barem bi neko vrijeme (npr. od 1201. do 1235.) upotrebljavali svi – i kraljevi i biskupi i ostali, i ne bi se pojavio tek u nekim osamljenim ali vjerodostojnim ispravama, i to samo počevši od početka 13. stoljeća.

Možda treba upozoriti na okolnost da su dva najstarija zagrebačka liturgijska kodeksa prvobitno pisana za samostane i da su tek kasnije došla u Zagreb. To su *Sacramentarium sanctae Margaretae* MR 126, napisan u drugoj polovici 11. stolje-

zaključak, *nav. dj.* (bilj. 30), str. 167, da su zagrebački kanonici »zajednički stanovali u njevoj zgradi sa sjeverne strane uz ribnjake kod crkve«, i to zato što je tu »riječ o nekom zemljištu koje je poklonjeno za gradnju, a ne o kuriji«, što uostalom, sve po N. Klaić, proizlazi iz prethodnog teksta te isprave biskupa Stjepana II. i iz isprave toga biskupa iz 1227 (CD, III, 270, br. 248). N. Klaić zaključuje da Ivančan nije mogao dokazati svoju hipotezu da bi monasterij bio »neka kurija u kojoj su stanovali biskup i kanonici od osnutka biskupije«. To je u skladu s tezom N. Klaić izloženom u istom radu da Ladislav uopće nije smjestio sjedište biskupije u Zagreb (N. Klaić, *nav. dj.*, str. 40).

Prije nego nastavimo s diskusijom, željeli bismo upozoriti na okolnost da je Tkalčić do-đuše 1873. dopunio tekst »et curiam«, što je kasnije (1906) prihvatio i Smičiklas, ali je on (Tkalčić) prilikom ponovnog izdavanja iste isprave 1889. promijenio mišljenje i nadopunio ispravu »et aream«, što bi odgovaralo prijedlogu N. Klaić »et terram«. Ukratko, smatramo da su i Tkalčić (1889) i N. Klaić (1981) ispravno nadopunili tekst (aream odn. terram), pa je bilo suvišno kritizirati Tkalčićev prijedlog iz 1873. Eventualno se moglo prigovoriti Smičiklasu da je preuzeo starije, a ne novo i bolje mišljenje Tkalčićevo.

Ali izaziva nedoumicu što je iduće, 1982. godine N. Klaić ponovno, bez osvrta na svoje teze iz 1981, prihvatila starije stajalište (str. 398). Ona naime kaže kako »se s pravom već odavno u literaturi ističe da je kralj Ladislav uz biskupiju podigao i kaptol« i da je »zajednički život s biskupima sve do tridesetih godina XIII. st. bio uzrokom mnogih kanoničkih neprilika«.

Nije li tekst N. Klaić objavljen 1982. napisan ranije od teksta iz 1981?

c) Lj. Karaman u svom radu *Bilješke o staroj katedrali u Zagrebu*, Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU, XI, 1–2, 1963, str. 6, tvrdi da je Ladislav ne samo utemeljitelj zagrebačke biskupije nego i utemeljitelj katedrale, iako ne i njezin graditelj. Pritom se Karaman poziva na Ivana, arhidakona Goričkog, koji za Ladislava kaže da je »fundator ecclesie zagrabiensis«. N. Klaić, *nav. dj.* (bilj. 8), str. 36, prigovara Karamanu da »ne vodi pri takvu zaključivanju računa o tome da se pridjev cathedralis upotrebljava na tom mjestu zato što Ivan Gorički želi reći da je zagrebačka crkva *stolnica* (kurziv N. K.)! Da je Gorički mislio na *crkvenu zgradu* (kurziv N. K.), onda bi napisao *ecclesia maior* (kurziv N. K.), kao što je uradio kad je govorio o njoj u popisu zagrebačkih biskupa.« Prigovor nije na mjestu. Za Ivana, arhidakona Goričkog, »fundator ecclesie zagrabiensis« (I. K. TKALČIĆ, *Statuta Capituli Zagradiensis saec. XIV*, Monumenta historica episcopatus Zagradiensis, Povjestni spomenici zagrebačke biskupije, knj. II, Zagreb, 1874, str. 1) upravo je utemeljitelj crkve kao građevine jer isti pisac na istome mjestu samo nekoliko redaka niže govori o tome da »Ladislav zagrabiensem ecclesiam in honore sanctissimi regis Stephani fundaverat« (dakle misli upravo na crkvu kao zgradu) i o »ecclesia supradicta, que per dominum Thymotheum, olim ispsius ecclesie episcopum, cum novo opere serario honorabiliter incepta« itd.

Napominjemo da je ovdje riječ samo o tome je li Karaman ispravno shvatio Ivana, arhidakona Goričkog.

ća,³² i *Missale antiquissimum* MR 165, napisan potkraj 11. stoljeća.³³ Kniewald je s dobrim razlozima dokazivao da je sakramentarij MR 126 pisan za samostan sv. Margarete de Hahót.³⁴ U njemu je na fol. 88 sačuvana molitva *In monasterio pro fratribus*. Na više mjesta tekst sakramentarija je sastrugan, a neka su mjesta bila određena za razuru tako što su precrtana. Riječ je o molitvama koje se bez ikakve sumnje odnose na život u samostanu. Na jednom jedinom mjestu, fol. 78^r-79, razura je ispisana kasnijim rukopisom. Riječ je o »pripravi i zahvali za sv. misu« koja »je pisana na razuri već u Zagrebu iza 1094.«³⁵ Kniewald nije ulazio u pitanje točnijeg određivanja vremena pisanja toga teksta, ali rukopis već na prvi pogled odaje da se upis na razuri obavio ne neposredno iza 1094, nego mnogo kasnije. Zamolili smo naše uvažene paleografe J. Stipišića i M. Pandžića za mišljenje. Oba se slažu³⁶ s time da bi osnovni tekst sakramentarija mogao biti iz prve polovice 12. stoljeća, tj. nešto kasnije nego što ih datira Kniewald. Tekst na razuri fol. 78^r-79 pisan je, dakako, još kasnije, pa Stipišić dodaje: »Možda čak iz početka 13. stoljeća.« Iz toga treba zaključiti da je sakramentarij MR 126 došao u Zagreb kasnije nego što se to dosad mislilo, to više što je usto razumno pretpostaviti da on nije prenesen u Zagreb ubrzo nakon njegova nastanka, jer je najvjerojatnije neko vrijeme korišten u samostanu za koji je pisan. Sve dakle upućuje na konac 12. stoljeća. Tada je sakramentarij ne samo došao u Zagreb nego su, očito, odmah sprovedena i struganja teksta – koja čak nisu dokraja izvršena – i odmah ubačen novi tekst na razuri 78^r-79. Nakon toga posao je stao pa čak nisu ni obavljena sva struganja starog teksta, a novi tekst nije, osim na fol. 78^r-79, nigdje upisan na razure.

Missale antiquissimum MR 165, pisan potkraj 11. stoljeća, sastavljen je također za jedan samostan. On povezuje mnoge obrede i formule rimskog, istočnjačkog i sjevernofrancuskog obreda,³⁷ a sastavljen je, po Kniewaldu, za samostan redovnica, koji je, po njemu, vjerojatno postojao u Györu.³⁸ U njemu se često spominju liturgijski običaji redovnika i samostanski život, npr. fol. 20 (»ut mos est monachorum«), fol. 44^r, 74, 79^r, 118, 118^r.³⁹ Kada je taj obrednik došao u Zagreb? Po Kniewaldu je mogao doći »pri osnutku zagrebačke biskupije ili malo iza toga«.⁴⁰ Ne vidimo pravog razloga za takvu dataciju. Naime, biskup Hartwig, koji se u tom obredniku spominje, čini se da je živio od 1088. do 1101.⁴¹ Kako Kniewald smatra neupitnim osnivanje zagrebačke biskupije u 1094, to bi značilo da je, po njemu, MR 165 došao u Zagreb svakako prije 1100. Ipak, smatramo vrlo malo

³² Vidi detaljnije: D. KNIEWALD, *Zagrebački liturgijski kodeksi XI.–XV. stoljeća*, Croatia Sacra, 19, Zagreb, 1940. str. 26–30.

³³ *Nav. dj.*, str. 7–12.

³⁴ *Nav. dj.*, str. 27.

³⁵ *Nav. dj.*, str. 28.

³⁶ Pismo J. Stipišića od 5. I. 1993. i pismo M. Pandžića od 13. I. 1993. I ovom prilikom toplo zahvaljujemo na nesebičnoj pomoći koja nam je bila od odlučujuće važnosti pri našim analizama.

³⁷ KNIEWALD, *nav. dj.* (bilj. 32), str. 11.

³⁸ *Nav. dj.*, str. 9.

³⁹ *Nav. dj.*, str. 11.

⁴⁰ *Nav. dj.*, str. 9.

⁴¹ *Nav. dj.*, str. 10, bilj. 12.

vjerojatnim da je taj obrednik pisan potkraj 11. stoljeća i da su ga redovnice samostana u Györu odmah odstupile zagrebačkoj biskupiji. I ovdje izgleda razumnim pretpostaviti da je györski samostan ipak neko vrijeme upotrebljavao naručeni obrednik, a kako i sakramentarij MR 126, također pisan za jedan samostan, prema našim pretpostavkama nije mogao doći u Zagreb prije kraja 12. stoljeća, izgleda najrazumnije pretpostaviti da su oba kodeksa došla u Zagreb istodobno. Nekako u to vrijeme pada i gradnja velike zagrebačke katedrale čiji prostor »pokriva današnja katedrala od zvonika do svetišta«. ⁴² Sve, dakle, govori u prilog pretpostavci da je u to vrijeme došlo do značajnog poleta zagrebačke biskupije, pa u sklop tog poleta treba ubrojiti nabavku tih dvaju kodeksa. Nije li okolnost da su u Zagreb u svezi s izgradnjom nove predtatarske katedrale stigla dva kodeksa pisana za *monasterije* imala za posljedicu da se nova katedrala (i, dakako, zagrebačka biskupija, kao pravna osoba) tu i tamo u kleru te crkve nazivala kolokvijalno *monasterium*, pa je taj naziv ušao u one isprave Emerika, Andrije II. i Bele IV. koje su sastavljene prema nacrtu pripremljenom u Zagrebu? Tom hipotezom bilo bi prije svega objašnjeno zašto se taj izraz ne javlja tijekom 12. stoljeća. Ona objašnjava nadalje okolnost da se taj izraz upotrebljava tek tu i tamo, tj. samo u onim kraljevskim ispravama za koje je nacrt pripremljen u Zagrebu. ⁴³ S druge strane, ako je kraljev kancelar sam sastavio ispravu, a da pritom nije dobio iz Zagreba predložak, izraz *monasterij* se ne upotrebljava, npr. u Andriji ispravi iz 1201, ⁴⁴ u kojoj je riječ o darovanju zagrebačkom biskupu i zagrebačkoj crkvi (*Zagrabienſi ecclesie*), i u ispravi istoga vladara iz 1221. ⁴⁵

Na prvi pogled izgleda ipak čudno da isprave zagrebačkog biskupa ne upotrebljavaju taj izraz, ali to je samo prividni, a ne stvarni problem. Naime, biskupove isprave iz 1215, ⁴⁶ 1227. ⁴⁷ i 1235. ⁴⁸ sadrže darovanje biskupa Kaptolu, a kako smo već ustanovili, za Kaptol se prema sačuvanih 5 isprava s izrazom *monasterij* nije upotrebljavao taj izraz. Isprava pak iz 1226. ⁴⁹ sadrži darovanje križarima, pa biskup opet nije imao prilike upotrijebiti naziv *monasterij*. Dodajmo da ni isprava kojom neki Nikola daruje Kaptolu 20. kolovoza 1227. ⁵⁰ nije mogla sadržavati naziv *monasterij* jer se i ona odnosi na Kaptol.

⁴² A. DEANOVIĆ, u: A. DEANOVIĆ – Ž. ČORAK, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988, str. 20.

⁴³ O tom detaljnije u radu navedenom u bilj. 20.

⁴⁴ CD, II, 6, 7.

⁴⁵ CD, III, 199, 175.

⁴⁶ CD, III, 138, 121.

⁴⁷ CD, III, 270, 248.

⁴⁸ CD, III, 449, 391.

⁴⁹ CD, III, 262, 235.

⁵⁰ MCZ (bilj. 29), 7, 9.

RIASSUNTO
IL »MONASTERO« ZAGABRESE

*Nel presente lavoro l'autore analizza cinque documenti del secolo XIII dove appare il termine *monasterium*. L'autore dapprima dimostra che questi documenti sono autentici e poi che il termine *monasterium* significa ente giuridico (vescovato) o cattedrale.*

*Questo termine non usato per i vescovati ungheresi si potrebbero collegare forse alla circostanza che verso la fine del secolo XII la chiesa di Zagabria aveva acquisito due codici liturgici (il *Sacramentarium sanctae Margaretae* MR 126 e il »*Missale antiquissimum*« MR 165) dapprima destinati a due monasteri ungheresi. Il termine *monasterium* è entrato in uso parziale a Zagabria sullo scorcio del secolo XII per designare il vescovato e la cattedrale, anche se parallelamente sono rimasti in uso altri termini, p. es. *ecclesia*. Verso la metà del secolo XIII il termine *monasterium* sparisce.*

*Zagrebačka katedrala
(prema kaptolskom pečatnjaku iz 1371.)*